

Imperialismin uudet muodot, kulttuuriset ja muut

Globalisaatio ja imperialismi

Globalisaation käsite näyttäisi olevan nopeasti katoamassa muodista. George W. Bush ei ole käyttänyt sitä juuri koskaan, ja poliittisen oikeiston piirissä termi liitetäänkin lähinnä 1990-lukuun ja Clintonin sekä Blairin ensimmäisen kauden hallituksen kolmannen tien politiikkaan, jossa vapaakaupan hyötyjen nähtiin tukevan kapitalismin laajentumista ja koituvan lopulta kaikkien yhteiseksi eduksi. Vasemisto käyttää käsitettä yhä laajasti, mutta viimeisten viiden vuoden tapahtumat ja ajatussuuntien muutokset ovat kuitenkin nostaneet etualalle uuden poliittisen sanaston, jonka keskeiset käsitteet ovat imperiumi ja imperialismi.

Imperiumista ja imperialismista käytävän keskustelun uudelleen herääminen ei liity ainoastaan uskonservatiiviseen hyökkäykseen Irakiin. Toinen Persianlahden sota nosti kuitenkin esiin kysymyksiä, jotka jäivät 1990-luvulla kummalla tavalla paitsioon. Sotilaalliset väliintulot Kosovossa ja Somaliassa jakoivat vielä vasemistoa monessa maassa, sillä monet uskoivat näiden operaatioiden positiivisiin seurauksiin, vaikkeivät sellaisenaan uskoneetkaan Blairin ja Clintonin humanitaarisia perusteluja. Hardtin ja Negrin teesi *Imperiumista* sai kuitenkin kaikkine puutteineenkin vastakaikua kasvavasta epäluulosta tätä globalisaation ja näennäishumanitaarisen militarismin yhdistelmää kohtaan. Tässä mielessä Irakin sota yhdisti uudelleen radikaalin vasemmiston (ainakin sen geopolitiikasta kiinnostuneen osan) tekemällä myös Kosovon ja Afganistanin toimia puoltaneille selväksi Yhdysvaltain hallinnon todellisen luonteen. Samalla termi "imperialismi" palasi vahvasti vasemistoaktivistien ja -älymystön käyttöön. Imperiumista ei kuitenkaan keskustella ainoastaan vasemmistossa, vaan termiä käyttävät myös liberaalit ja konservatiivit. *New York Times* uhrasi vuonna 2003 koko etusivunsa otsikolle "The American Empire. Get Used to It" ja julkaisi samassa lehdessä Michael Ignatieffin kirjoittaman Yhdysvaltojen valistuneen hegemonian ylistyksen. Konservatiivinen historioitsija Niall Ferguson on puolestaan saavuttanut valtavan televisioyleisön kunnianosoituksestaan 1800-luvun brittiläiselle imperialismille (ks. myös Ferguson 2004).

Siirtymä globalisaation käsitteestä imperialismiin on erityisen kiinnostava kansainvälisen viestinnän tutkimuksen näkökulmasta. Globalisaatio nimittäin korvasi juuri kulttuuri-imperialismin alan keskustelluimpana käsitteenä 1990-luvulla. Kriittisen yhteiskuntatieteen piirissä globalisaation käsitettä käytettiin kuitenkin eri merkityksessä kuin aktivistien ja poliitikkojen kielenkäytössä. Globalisaatiolla viitattiin yhteiskuntatieteissä maailmanlaajuisten yhteyksien lisääntymiseen yleisesti, ei vain globaaliin vapaakauppaan ja siihen kätkeytyyn taloudelliseen välttämättömyysoppiin. Yhteiskuntateorian kulttuuri-imperialismin käsitteen kritiikeissä

imperialismi asetettiin eksplisiittisesti vastakkain yhteiskuntatieteellisen globalisaatiokäsityksen kanssa. John Tomlinsonin (1991, 75) sanoin: "Imperialismin idea sisältää vähintäänkin ajatuksen tarkoituksellisesta projektista, yhden yhteiskuntajärjestelmän tavoitteellisesta levittämisestä yhdestä keskuksesta kaikkialle maailmaan. 'Globalisaation' idea sen sijaan viittaa paljon vähemmän suunnitelmallisesti toteutuvaan maailman eri alueiden keskinäiseen riippuvaisuuteen ja keskinäisiin yhteyksiin."

Miten siis kansainvälisen viestinnän ja kulttuurin ilmiöitä tulisi lähestyä uusliberalismin ja uusimperialismin aikakaudella? Miten talouden, politiikan ja kulttuurin keskinäissuhteet tulisi ymmärtää tässä uudessa tilanteessa? Pitäisikö kansainvälisten informaatiovirtojen hahmottamisessa palata takaisin epämuodikkaaseen kulttuuri-imperialismin käsitteeseen? Kuten monet tutkijat ovat osoittaneet, kulttuuri- ja mediaimperialismin käsitteiden (tai kulttuurisen riippuvuuden ja muiden kulttuuri-imperialismin teorian muunnelmien) alla tehtyyn tutkimukseen liittyy lukuisia ongelmia. Se perustui yksinkertaistettuun kahtiajakoon läntisen ja muun maailman välillä, ja huolimatta kulttuuristen ilmiöiden monitahoisuudesta ja tutkimuksissa todetuista moninaistumisesta ja hybridisaatiosta se ei juurikaan kyseenalaistanut oletusta kulttuurisesta samankaltaistumisesta. Länsimaisilla kulttuurituotteilla myös otaksuttiin olevan tiettyjä vaikutuksia tutkimatta tarkemmin niiden monitahoista sekoittumista muihin kulttuureihin. Olen monista näistä kriittisistä huomioista samaa mieltä. Uskon, että kapitalistinen kulttuuri on paljon monimutkaisempi ja ristiriitaisempi kuin kulttuuri-imperialismin tutkijat ymmärsivät.

Vaikka emme palaisi näihin ongelmallisiksi todettuihin kulttuuri-imperialismin käsitteen sovelluksiin, ehkä kulttuuri-imperialismilla kuitenkin on nykyisen globaalin (kulttuurisen) epätasa-arvon ymmärtämisessä käyttöä "mielikuvia herättävänä metaforana" (kuten Annabelle Sreberny (1997) tuo esiin yhtenä termin yleisenä käytötapanä ansiokkaassa artikkelissaan). Imperialismin käyttö ainoastaan väljän metaforisessa mielessä olisi mielestäni kuitenkin virhe, sillä imperialismin ja kulttuurin suhteiden tarkasteluun tarvitaan pikemminkin lisää täsmällisyyttä. Lenokkailta metaforilla on oma arvonsa, mutta kuten David Harvey (2003, 26) on todennut, "imperialismi on sana, joka lipsahtaa helposti suusta" ja "jolla on niin monia merkityksiä, että sitä on ilman tarkennuksia vaikea käyttää analyyttisenä eikä vaan poleemisena terminä". On siis hyviä syitä kiinnostua imperialismin ja kulttuuri-imperialismin käsitteistä myös nykyään, mutta jos tosiaan haluamme palata käyttämään termiä kulttuuri-imperialismi, itse imperialismin käsite on syytä ottaa aiempia tutkimuksia vakavampana tarkasteluun.

Aiemmin imperialismilla saatiin esimerkiksi tarkoittaa yksinkertaisesti tiettyjen valtioiden alistussuhdetta toisiin valtioihin tai niiden kansalaisiin. Myös Herbert Schiller, joka mediatutkimuksessa on monille kulttuuri-imperialismin tärkein tutkija, käyttää kulttuuri- ja mediaimperialismin käsitteitä kutakuinkin samassa merkityksessä kuin ylipäänsä kulttuurista ylivaltaa. Schiller (1991, 17) määritteli imperialismiin ”ihmisten ja voimavarojen hyväksikäyttöön perustuvaksi järjestelmäksi” – mikä voisi yhtä hyvin toimia myös kapitalismin väljänä määritelmänä. Tämä taas johtaa keskeiseen kysymykseen kapitalismin ja imperialismien keskinäisestä suhteesta, jonka selvittäminen on ensiarvoisen tärkeää kansainvälisten kulttuurivirtojen hahmottamisessa nykyisessä historiallisessa tilanteessa. Imperialismilla saattaa nykyään olla lukuisia eri muotoja ja määritelmiä. Kuitenkin poliittisen kentän kaikilla laidoilla juuri kapitalistisella imperialismilla ajatellaan yleisesti olevan eniten merkitystä. Lienee siis perusteltua päätellä, että imperialismiin kunnollinen ymmärtäminen edellyttää nykyisten poliittis-taloudellisten prosessien lähempää tarkastelua. Siis jos haluamme ymmärtää ilmiötä, jota kutsutaan kulttuuri-imperialismiksi, on oleellista tarkastella nykyisen kapitalistisen talousjärjestelmän toimintaperiaatteita suhteessa kulttuuriin – joka tässä merkitsee symbolien tuotantoa ja kulutusta. Tämä tarkoittaa sen tarkastelemista, miten kulttuuriteollisuus sopii tai mahdollisesti ei sovi yhteen kapitalismin yleisemmän kehityksen kanssa.

Selitys uusliberalismille

Kaikkien poliittisten suuntausten edustajat ovat yhtä mieltä siitä, että kasvu on kapitalismille keskeistä, sillä vain kasvu takaa voitot. Pysähtyneisyys on kapitalismissa kriisi, ja vaikka kasvun ja kriisien syklit kuuluvat kaikkiin taloudellisiin järjestelmiin, kapitalistiseksi kutsutulle järjestelmälle ne ovat erityisen tyypillisiä. Vasemmistolaisen poliittisen taloustieteen yksi tunnuspiirre on, että näitä toistuvia kriisikausia ei hyväksytä annettuna, vaan niiden synnyn taustalla olevia tekijöitä pyritään selvittämään. Poliittisessa taloustieteessä onkin erityisen vahva perinne, joka pyrkii selittämään kriisien synnyn pääoman liiallisella kasautumisella. Talouskasvun pysähtymisen taustalla on tällöin kannattavien investointimahdollisuuksien ehtyminen, kuten tapahtui 1930- ja 1970-luvuilla. Kriisien erilaisia ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi raaka-aineiden ylitarjonta, tuottavan kapasiteetin vajaakäyttö (mukaan lukien korkea työttömyysaste) ja ylimääräisen rahapääoman jääminen käyttämättä.

Maantieteilijä David Harveyn keskeinen anti on ollut analysoida, miten kapitalistit, kansallisvaltiot ja niihin liittyvät rahoitusinstituutiot ovat pyrkineet ratkaisemaan tämän toistuvan ongelman. Harveyn mukaan on olemassa kaksi pääasiallista tapaa hillitä pääoman liiallista kasautumista. Ajallisen keinon tarjoavat pitkän tähtäimen pääomainvestoinnit, jotka voivat suuntautua joko suoraan voitontavoitteleluun (esim. uuden lääkkeen tai uuden elokuvan kehittelyyn) tai yhteiskunnan sosiaalimenoihin (esim. uusien koulujen rakentamiseen). Toinen keino taas on spatiaalinen ja liittyy uusien markkina-alueiden avaamiseen, uuden tuotantokapasiteetin luomiseen tai uusien voimavarojen, kuten työvoiman, maan tai raaka-aineiden, etsimiseen. Käytännössä keinot kuitenkin sekoittuvat Harveyn mukaan erilaisiksi ”spatio-temporaalisiksi korjauskeinoiksi”. Kyse on siis toisin sanoen pyrkimyksistä ratkaista pääoman liiallisen kasautumisen ongelma erilaisin ajallisin ja paikallisin keinoin (Harvey 1982; 1989).

Kansallisvaltioiden ja kansainvälisten järjestöjen, kuten IMF:n, politiikalla on huomattava merkitys sen suhteen, mitä muotoja nämä korjauskeinot saavat ja mitkä alueet ja maat niistä hyötyvät. 1970-luvun maailmanlaajuisen talouskrii-

sin seurauksena nähtiin merkittävä muutos tavassa, jolla valtiot hahmottivat selviytymistään kansallisissa ja kansainvälisissä taloudellisissa prosesseissa. Muutos alkoi kokeiluista Chilessä ja Argentiinassa, mutta sen varsinainen vakiintuminen tapahtui Yhdysvalloissa ja Britanniassa 1980-luvulla. Termi, jolla tämä poliittisen talouden uusi hallinta käsitteellistetään, on tietysti uusliberalismi. Vaikka uusliberalismin taustateorioissa keskeisinä keinoina talouskasvun elvyttämiseksi ovat vapaakauppa ja yrittäjyys, niin todellisuudessa se edellyttää äärimmäisen vahvojen oligopoliin ja valtiollisten valtakeskittymien, erityisesti Yhdysvaltojen, jatkuvaa olemassaoloa.

Uusliberalismiin liittyy oleellinen historiallinen muutos. Työväenliikkeen sodan jälkeisenä aikana saavuttamat sosiaaliset myönnytykset on kehittyneissä teollisuusmaissa joko joissakin tapauksissa kumottu tai ne ovat muuten jatkuvan uhan alla. Uusliberalistisessa politiikassa kasautunutta pääomaa on aktiivisesti suunnattu uudelleen sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja sosiaalimenojen sijasta hankkeisiin, jotka ovat olleet erittäin kannattavia toimitusjohtajien ja sijoittajien uudelle kansainväliselle luokalle. Toinen yhtä tärkeä, vaikkakin julkisesti vähemmän huomioitu, uusliberalismin piirre on ollut kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden sääntelyn purkamisen ja sen myötä niiden voimakkaasti kasvanut rooli ja valta-asema. Wall Street ja vähemmässä määrin Lontoon City ovat nousseet kansainvälisen rahoitusmaailman valtakeskuksiksi. Yhdysvaltojen valtionvarainministeriöllä ja Wall Streetillä on tavattomasti vaikutusvaltaa kansainvälisten rahoitusmarkkinoiden sääntelyssä samoin kuin keskeisissä globaaleissa talousinstituutioissa, IMF:ssä ja Maailmanpankissa, jotka pakottavat haavoittuvaiset valtiot avaamaan rajansa ”vapaakaupalle” ja pääomavirroille. Uusliberalismin maailmanlaajuinen leviäminen on siis synnyttänyt verkostoituneen pääomavirtojen järjestelmän, jota hallitsevat hyvin suuret valtakeskittymät (jotka toisaalta heijastavat ja toisaalta omalta osaltaan lujittavat kapitalistisen kilpailun taipumusta oligopoliin). Ylimääräistä pääomaa voidaan käyttää investoimalla ”tuottavaan”, mutta usein äärimmäisen vahingolliseen toimintaan (padot Kiinassa ja Intiassa), mutta toisaalta myös Thaimaan ja Meksikon kaltaisten heikommassa asemassa olevien maiden varallisuuden arvon alentamiseen. Wall Streetin ja Yhdysvaltojen valtiovarainministeriön valtakeskittymä nimittäin kontrolloi globaaleja pääomia kyvyllään kontrolloida maailmankaupan valuutan eli dollarin arvoa. Käytännössä uusliberalismi on siis vahvistanut uudelleen Yhdysvaltojen globaalia hegemoniaa, joka näytti vielä 1990-luvulla monien mielestä epävarmalta. Yhdysvaltojen asema ei ehkä nytkään ole täysin vakaa, mutta sitä se ei koskaan voikaan olla kansainvälisen rahoitusjärjestelmän hataran tasapainon vuoksi¹.

Uusliberalismi symbolisella saralla: tekijänoikeudet ja TRIPS

Symbolisen tuotannon globaali hallinta sijoittuu nykyään edellä kuvattuun kontekstiin. Globaaliin media- ja kulttuuripoliikkaan liittyy lukuisia aspekteja, enkä edes yritä käsitellä tässä niitä kaikkia. Sen sijaan keskityn erityisesti aineettomien oikeuksien eli immateriaalioikeuksien kontrollointiin liittyviin kysymyksiin ja erityisesti tekijänoikeuteen. Mielestäni viestinnän tutkimuksessa ei nimittäin ole kiinnitetty tarpeeksi huomiota tekijänoikeuteen ja sen merkitykseen nykykulttuurissa. Kulttuuri-imperialismin tutkimuksen aiemmissa vaiheissa tekijänoikeuskysymykset jäivät pitkälti huomiotta, ja samaa voi sanoa myös nykyisestä median poliittisen taloustieteen tutkimuksesta (Ronald Bettigin työ on tässä kunnioitettava poikkeus). Tekijänoikeuksien kulttuurinen merkitys onkin noussut esiin lähinnä kriittisen oikeustieteellisen tutkimuksen, erityisesti Jessica Litmanin

ja James Boylen, sekä joidenkin kulttuurintutkijoiden, kuten John Frown, Simon Frithin ja Jane Gainesin, ansiosta.

Huomion kiinnittäminen tekijänoikeuksiin on monessa mielessä hyödyllistä, sillä se muun muassa nostaa esiin perustavanlaatuisia kysymyksiä siitä, mihin symbolien tuotannosta saatava raha lopulta menee. Samalla se nostaa kulttuurin alalla tehtävän työn keskeisempään asemaan kuin yleensä kansainvälisen viestinnän tutkimuksessa. Toisaalta se myös antaa mahdollisuuden liittää kulttuuriteollisuuden kansainvälisestä hallinnasta ja esimerkiksi lääkealan tai maatalouden patenteista käytävän keskustelun toisiinsa. Näitä keskusteluja yhdistävä tekijä on ajatus aineettomista oikeuksista, ideoiden ja tiedon omistamisesta, siis kulttuurin omistamisesta. Kukaan tuskin kyseenalaistaa sitä painoarvoa, jonka poliittinen taloustiede antaa omistukseen liittyville kysymyksille, kuten keskittymiselle ja konglomeraatiolle. Omistuksen ja hallinnan kysymyksien keskeisyydestä huolimatta poliittisen taloustieteen keskusteluja on kuitenkin hallinnut jossain määrin puutteellinen käsitys omistamisesta. Erityisesti pyrkimykset hahmottaa yritysten omistamisen suhdetta ajatukseen kulttuurista ja tiedosta omaisuutena ovat olleet poliittisessa taloustieteessä toistaiseksi harvinaisia.

Kriittisten mediatutkijoiden on hyvä leikkiä kysymyksellä, mikä on ollut kaikkein tärkeintä kulttuurin poliittisen talouden alalla viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana. Vuoden 1996 uusi viestintälaki Yhdysvalloissa? AOL:n ja Time Warnerin fuusio vuonna 2000? George Gallowayn häätäminen brittiläisestä Big Brother -talosta vuonna 2005? Oma ehdotukseni on vähemmän dramaattinen: Maailman kauppajärjestön WTO:n perustamissopimus, jonka teollis- ja tekijänoikeuksien kauppaan liittyvä osio (TRIPS-sopimus) loi uuden aineettomien oikeuksien globaalien hallinnan järjestelmän vuonna 1993. Sopimus astui voimaan 1995 ja se käsittelee patentteja, tavaramerkkejä, tekijänoikeuksia ja muita aineettomien oikeuksien muotoja. Kyse oli merkittävästä virstanpylvästä symbolisen tuotannon liittämässä uusliberalistiseen globalisaatioon. Ennen vuotta 1995 aineettomat oikeudet suojattiin joukolla monenkeskisiä sopimuksia, joita valvoi Maailman henkisen omaisuuden järjestö WIPO. Oikeuksien siirtämisessä WTO:lle oli taustalla pyrkimys piratismiin tiukempaan kontrollointiin ja tehokkaampaan riitojen sovitteluun. USA:lle ja EU:lle keskeinen motiivi oli kuitenkin myös niiden oman neuvoteluaseaman parantaminen.

Myös johtavien teollisuusmaiden, erityisesti Yhdysvaltojen, yksityisellä sektorilla oli merkittävä rooli tapahtumissa. Kuten Dave Lang (2004) on kuvannut, TRIPSin ympäri maailmaa kansallisella tasolla aiheuttamia lainsäädännön muutoksia täydentää Yhdysvaltojen kauppaedustajan (USTR) vuonna 1988 kauppaehtoja koskevan lainsäädännön erityislausekkeessa saama oikeus asettaa niin sanotulle mustalle listalle maat, joiden teollis- ja tekijänoikeuskäytännöt ovat haitallisia Yhdysvaltojen tekijänoikeusteollisuudelle. Vuosittaisen mustan listan kokoamisessa on keskeisessä roolissa myös International Intellectual Property Alliance (IIPA), joka on käytännössä amerikkalaisen kulttuuriteollisuuden lobbausjärjestö (Lang 2004). Kyse on siis kulttuurisesta uusliberalismista, jota kannattelee Yhdysvaltojen valta-asema kansainvälisessä kaupassa. Tällaiset järjestelyt eivät olisi mahdollisia ilman aiemmin kuvattua geopolitiittista ja taloudellista kehitystä. Jos uusliberalismin voi ymmärtää kapitalistisen imperialismien muodoksi, kuten David Harvey esittää, niin näissä järjestelyissä on näkyvissä ainakin häivähdys mahdollisista yhteyksistä tämän ajan imperialismien ja kulttuurin välillä.

Vaikka tässä yhteydessä ei ole mahdollista mennä yksityiskohtaisesti kulttuurisen uusliberalismin käytännön vaikutuksiin ja ilmenemismuotoihin, yritän lyhyesti havainnollistaa asiaa. TRIPSin ja Yhdysvaltojen kauppaedustajan mustan listan noudattaminen merkitsee poliittisella tasolla vaikeaa sopeutumista maille,

joissa aineettomia oikeuksia ei tunneta "länsimaisen" tekijänoikeuslainsäädännön tarkoittamalla tavalla. Christopher Mayn (2004) mukaan kehitysmaat saavat parhaillaan laajaa apua kansainvälisiltä järjestöiltä virkamiesten ja lainsäätäjien kouluttamiseen. Tämä tietysti toimii kahteen suuntaan, sillä samalla kehitysmaat saavat lisää asiantuntemusta, jota ne voivat hyödyntää käyttääkseen TRIPS-sopimuksen joustavuuksia hyväkseen. Ja tietysti monet luovan työn tekijät, esimerkiksi taiteilijat, toivottavat kehitysmaissa tekijänoikeuslait tervetulleiksi, sillä he uskovat niiden suojelevan heitä hyväksikäytöltä sekä omassa yhteiskunnassaan että länsimaisia yrityksiä vastaan. Samalla TRIPSin leviäminen kuitenkin tarkoittaa, että uusliberalistinen käsitys kulttuurista normalisoituu ja legitimoituu kaikkialla maailmassa. Uusliberalistisessa näkemyksessä tekijänoikeudet ja patentit nähdään välttämättöminä kannusteina luovuudelle ja yksilöllinen palkitseminen esitetään inhimillisen toiminnan tärkeimmäksi käyttövoimaksi. Kuten monet tutkijat ovat huomauttaneet, erilaisten ilmaisohjelmien ja esimerkiksi verkkosanakirja *Wikipedia* menestys viittaavat kuitenkin toiseen suuntaan. Tiedon ja innovaatioiden tehokas tuotanto on yhteiskunnallinen tavoite, johon aineettomien oikeuksien suojelulla pyritään. Vaikka kapitalististen yhteiskuntien sinällään voikin ajatella olevan siinä mielessä innovatiivisia, että niille on tyypillistä Joseph Schumpeterin sanoin "luova tuho", käytännössä tekijänoikeuslait ja -käytännöt asettavat merkittäviä rajoituksia informaation, kulttuurin ja tiedon virralle².

Tekijänoikeuslainsäädännön kansainvälistyminen TRIPSin myötä on nähtävä osana laajempaa kehitystä, jossa yksityisomistus tunkeutuu tiedon ja kulttuurin alueille. Keskeinen tausta-ajatus on se, että tulevaisuudessa taloudellinen menestys perustuu onnistuneeseen tietoyhteiskunnan luomiseen. Sinällään ajatus tietoyhteiskunnasta voi vaikuttaa ongelmattomalta ja jopa tervetulleelta (ainakin meille tietotyöläisille), mutta se vaatii kuitenkin lähempää tarkastelua. Suuryrityksille tietoyhteiskuntaväite on nimittäin toiminut ennen kaikkea välineenä perustella niiden oman taloudellisen perustan pönkittämistä kiristyvän globaalien kilpailun ja kansallisen kilpailukyvyn nimissä. Samoilla perusteilla ajetaan myös tekijänoikeuksien laajentamista. Ainakin amerikkalaiset yhtiöt ovat onnistuneet tässä erinomaisesti, sillä vuonna 1998 tekijänoikeuksien suoja-aikaa pidennettiin lailla Yhdysvalloissa aina 75 vuoteen tekijän kuolemasta ja yritysten kohdalla jopa 95 vuoteen. Laki on siis estänyt lukuisten teosten siirtymisen yhteiseen käyttöön. Jos luovuus ajatellaan luonteeltaan sosiaaliseksi ja intertekstuaaliseksi, tällöin saatavilla olevien teosten rajoittaminen rajoittaa väistämättä myös luovuutta.

Tekijänoikeuksien leviämisestä sekä teollisuusmaiden sisällä että muissa yhteiskunnissa maksettava hinta on se, että vallitsevat käsitykset luovan työn ja kulttuurin luonteesta ylipäänsä muuttuvat kohti yksityisomistukseen perustuvaa mallia ja yhä kauemmaksi sosiaalisen ja kollektiivisen luovuuden ajatuksesta. Vaikka länsimaiset tekijänoikeuslait periaatteessa puolustavat yksittäisten tekijöiden oikeuksia, käytännössä tekijänoikeuksia hallitsevat yleensä yritykset, jotka määrittellään lainsäädännössä oikeushenkilöiksi. Tämä taas johtaa noidankehään, jossa kulttuuriteollisuuden yritykset saavat lisää valtaa ja painoarvoa vaikuttaa poliittisiin päätöksiin, mikä taas kasvattaa yritysten valtaa entisestään³.

Pääoman kasautuminen ja kulttuurinen riisto

Yhteenvetona voidaan siis todeta, että TRIPS-sopimuksen tekijänoikeuksiin liittyvät osiot ja niiden toimeenpano viimeisen vuosikymmenen aikana kertovat siitä, miten uusliberalismin ja uusien valtiollis-taloudellisten valtakeskittymien nousu liittyvät yhä tiiviimmin symbolien tuotannon ja kulutuksen globaaliin hallintaan.

Tällä taas on merkittäviä seurauksia luovalle työlle ja ylipäänsä luovuuden käsitteellistämiseksi. Kuten todettua, uusliberalismi voidaan ymmärtää muutoksena, jossa kapitalismia vaivaava pääoman liiallisen kasautumisen ongelma pyritään ratkaisemaan uusilla strategioilla, jotka ajavat yhä selkeämmin rikkaimpien ja vahvimpien yritysten ja yksilöiden etuja sosiaalietuuksien kustannuksella. Mutta mistä johtuu uusliberalismin oma "kulttuurinen käänne"? Miksi informaatiolla, tiedolla ja kulttuurilla tuntuu olevan kasvava painoarvo uusliberalistisessa diskurssissa?

Tämän selvittämiseksi on syytä asettaa kehitys historialliseen kontekstiinsa ja palata feodalismiin korvautumiseen kapitalismilla, minkä Euroopassa yleensä ajatellaan tapahtuneen 1400- ja 1700-lukujen välisenä aikana. Kuinka kapitalistit alun perin pääsivät käsiksi pääomaan? Adam Smithin mukaan tämä mullistava käänne oli seurausta "alustavasta" tai "alkuperäisestä" kasautumisesta. Marx kuvaa *Pääomassa* Smithiin perustuen pääoman alkuperäisen kasautumisen keskeisiksi muodoiksi talonpoikien häätämisen ja maaomaisuuden pakkoluovutuksen, vaidannan ja verotuksen muuttamisen rahalliseksi, työvoiman hyödykkeistymisen ja palkkatyön vaihtoehtojen tukahduttamisen, koronkiskonnan, valtionvelan ja luottojärjestelmät, orjakaupan, yhteisten tai kollektiivisten omistusoikeuksien siirtämisen yksityisomistuksen piiriin sekä yhteishyödykkeiden ja yhteiskäyttöoikeuksien rajoittamisen.

Hannah Arendt on imperialismiin kuvauksessaan väittänyt, että kapitalismi vaahtii aina oman järjestelmänsä ulkopuolista varallisuutta pystyäkseen kohtaamaan ja kiertämään pääoman kasautumisen aiheuttamat paineet, jolloin imperialismi voidaan siis ymmärtää pyrkimyksenä jatkaa "alkuperäisen pääoman kasautumisen" muotoja uusilla alueilla (Harvey 2003, 143). David Harvey (2003) on Arendtin kanssa samaa mieltä ja esittää, että nämä pääoman kasautumisen muodot ovat ehkä edelleen keskeisiä kapitalismissa, eivätkä ne suinkaan siis kadonneet kapitalismin vakiinnutettua asemansa Euroopassa. Välttääkseen konnotaatiota primitiiviseen kasautumiseen Harvey puhuukin "riistoon perustuvasta kasautumisesta"⁴.

Jos hyväksymme tämän tulkinnan, näyttäisi siltä, että Marxin kuvaamista riistoon perustuvista pääoman kasautumisen muodoista kaksi on erityisen merkityksellisiä nykyisessä kapitalismin ja kulttuurin kontekstissa: yhteisten tai kollektiivisten omistusoikeuksien siirtäminen yksityisomistuksen piiriin sekä yhteishyödykkeiden ja yhteiskäyttöoikeuksien rajoittaminen.

Yhteishyödykkeisiin viittaava termi "commons" – joka alkuperältään viittaa feodaalijan yhteiskäytössä olleisiin maa-alueisiin – on tässä mielessä erityisen kiinnostava. Keskiaikaiset yhteismaat siirtyivät Englannissa maanomistajien yksityisomistukseen 1400- ja 1700-lukujen välillä. Nykyään termiä "commons" on kuitenkin alettu käyttää immateriaalioikeuksien kriitikoiden keskuudessa metaforana elämänalueille, joiden ajatellaan kuuluvan yhteiskäyttöön ja hyödyttävän kaikkia ja joiden alaa yksityinen omistusoikeus kulttuurin ja tiedon alueella yhä useammin rajaa (esim. Boyle 2003).

Tämä lienee tuttua jopa niille, jotka eivät tekijänoikeuskeskustelua sen tarkemmin seuraa. Ajatus riistoon perustuvasta kasautumisesta havainnollistaa osaltaan sitä, miten yhteishyödykkeiden siirtyminen yksityisomistuksen piiriin siirryttäessä feodalismista kapitalismiin vertautuu kulttuurin ja tiedon siirtymiseen yksityisomistuksen piiriin muutenkin kuin vain metaforisella tasolla. Molemmat siirtymät ovat osa samaa pitkänajan globaalia kehitystä, jossa kapitalistinen järjestelmä tunkeutuu jatkuvasti uusille elämänalueille.

Tämä puolestaan tarjoaa ainakin osaselityksen kulttuurin, tiedon ja informaation korostumiselle nykyisessä kapitalismissa. Luovuuden ja tiedon muodot, joiden ei aiemmin ajateltu olevan kenenkään omistettavissa, tuodaan nyt aineettomien

oikeuksien järjestelmään. Samalla niistä tulee pääomainvestointien ja voitontavoittelun kohde, mikä tarjoaa uuden keinon välttää kapitalismia jatkuvasti vainoavan pääoman liiallisen kasautumisen aiheuttamia ongelmia. Tämä ei koske vain kulttuuria, joka tuotteistetaan tekijänoikeuksien kautta. Myös luovuttamattomien oikeuksien piiriin aiemmin mielletyt luonto ja ihmisyksilö tuodaan patenttien kautta yksityisen omistusoikeuden piiriin. John Frow (1996) on muun muassa käsitellyt jatkuvasti kasvavaa ihmisten elimistä käytävää kauppaa sekä kehitysmaiden biodiversiteetin hyödyntämistä maatalous- ja lääketeollisuudessa immateriaalioikeuksien kautta.

Miten tämä kaikki liittyy erityisesti imperialismiin, eikä vaan yleensä kapitalismiin? Harvey esittää Giovanni Arrighiin viitaten, että imperialismiin ymmärtäminen edellyttää kahden erillisen mutta yhteen kietoutuneen ja erilaisia muotoja imperialismiin eri projekteissa saavan logiikan huomioon ottamista: yhtäällä on poliittinen ja valtiolähtöinen alueellisen laajentumisen logiikka ja toisaalla talouselähtöinen kapitalismin laajentumisen logiikka. Pääomalogiikan näkökulmasta imperialistiset käytännöt sisältävät ”pääoman kasautumiseen liittyvien epätasarvoisten maantieteellisten olosuhteiden hyödyntämistä” (Harvey 2003, 30), samoin kuin hyödyn etsimistä epäsuhteista vaihtosuhteista. Juuri tästä on kyse myös aineettomien oikeuksien leviämisessä kaikkialle maailmaan; länsimaisten yritysten voittomahdollisuuksien kasvattamisesta ja aiemmin markkinoiden ulkopuolella pidettyjen kulttuurin, luonnon ja ihmisyksilön tuotteistamisesta ja yksityistämisestä kehitysmaissa.

Imperialismi ja kulttuuri

Lopuksi tarkastelen edellä kuvatun näkökulman seurauksia globalisaatiosta ja kulttuuri-imperialismista käytävälle keskustelulle ja mahdollisuuksia kehittää sen perusteella uutta lähestymistapaa kulttuurin ja imperialismiin välisiin suhteisiin.

Ensinnäkin, näkökulma haastaa käsityksen globalisaatiosta perimmiltään hallitsemattomana globaalien monimutkaistumisen prosessina. Yhdellä tasolla edellä mainittu käsitys pitää selkeästi paikkansa. Globaalit keskinäiset yhteydet ovat lisääntyneet, eikä ole olemassa mitään hallitsevan luokan toimikuntaa, joka sanelee aiemmin kuvatun riistoon perustuvan pääoman kasautumisen strategioita. Sen sijaan kehitys on seurausta lukuisista päätöksistä, joilla liikemiehet ja rahoittajat etsivät parasta tuottoa investoinneilleen. Toisaalta ei ole epäilystäkään siitä, etteivät monet kuvaamistani muutoksista olisi myös seurausta tiettyjen ihmisryhmien – erityisesti kulttuurin tuotantoa ja jakelua hallitsevien amerikkalaisten suuryritysten omistajien ja johtajien – etuja palvelevasta tarkoituksellisesta toiminnasta. Näiden toimien taustalla taas vaikuttavat rasistiset ajatusmallit, joissa muiden kulttuurien aikaansaannoksia vähätellään ja muiden kulttuurien tuotannon ja kulutuksen mallit pyritään muuttamaan länsimaisten standardien mukaisiksi.

Toiseksi, näkökulman seuraus kansainvälisen viestinnän tutkimuksen kannalta on tarve päästä eteenpäin kulttuuri-imperialismin tutkimusta vaivaavasta umpikujasta. On ehkä epäilemättä väitettävä, että kulttuuri-imperialismin kritiikissä esiin nostettu yleisöjen aktiivisuus ja kulttuurien hybridisyys romuttavat kokonaan vaikiintuneet käsitykset kulttuuri-imperialismista. Schillerin ja kumppaneiden tutkimustyö ei nimittäin rajoittunut pelkästään oletuksiin tekstien vaikutuksista. On mahdollista hyväksyä näkemys, jonka mukaan ulkomailta tuotujen mediasisältöjen vaikutukset ovat paljon monimutkaisempia ja ristiriitaisempia kuin kriittiset tutkijat ovat olleet valmiita hyväksymään ja silti kehitellä kriittistä käsitystä kansain-

välisestä viestinnästä. Kuten olen esittänyt, kritiikin täytyy perustua ennen kaikkea käsitykseen kulttuurin tuotteistumisesta yhtenä riistoon perustuvan pääoman kasautumisen muotona, mistä kertoo myös aineettomien oikeuksien leviämisen mukanaan tuoma hyökkäys kulttuurisia yhteishyödykkeitä vastaan.

Lopuksi tällä kaikella on hankalia seurauksia myös poliittiselle aktivismille. Kulttuuri-imperialismin väitteen selitysvoima ei riittänyt paikantamaan kulttuurisen hyödykkeistymisen globaaleja ilmiöitä laajempaan kapitalistisen pääoman kasautumisen kontekstiin. Tässä esitetty Harveyn ajatuksia mukaileva versio antaa sekin vain osaselityksen, mutta riistoon perustuvan kasautumisen ajatus ainakin mahdollistaa yhteyksien luomisen toisiin kapitalistisen kasautumisen muotoihin, kuten luonnonvarojen kuluttamiseen. Lienee selvää, ettei kyse ole mistään yksinkertaisesta haikailusta taantumukselliseen marxismiin. Kaikkea muuta: kyse on pikemminkin "perinteisten" toisen maailmansodan jälkeiseen sosiaalidemokratiaan ja hyvinvointivaltioon liittyvien ajatusten yhdistämisestä globalisaation vastaiseksi liikkeeksi nykyään kutsuttuihin kamppailuihin. Ehkä lyhyellä aikavälillä tarvitsisimmekin kulttuurisen reilun kaupan liikkeen, joka yrittäisi kehittää vaihtoehtoisia lisenssijärjestelmiä kehitysmaiden tarpeisiin. Pidemmällä aikavälillä koko poliittisen vasemmiston tulisi ymmärtää aineettomien omistusoikeuksien keskeinen merkitys nykymaailmassa ja sitoutua laajasti puolustamaan kestävästä käsitystä kulttuurisista yhteishyödykkeistä. (Vältän mielelläni puhumasta "julkisista hyödykkeistä", sillä – siitäkin huolimatta että kyse on tärkeästä ja vaikutusvaltaisesta käsitteestä – se viittaa helposti jonkinlaiseen jäännösluokkaan; siihen, mikä jää jäljelle, kun yksityinen omistus on ottanut oman osansa.)

Edellä esiin nostetut kysymykset tuottavat kuitenkin vasemmistolaisille ajattelijoille ja aktivisteille tuttuja ongelmia, ajatellen erityisesti tarvetta ymmärtää kapitalismin kehitys dialektisesti. Marx tunnetusti arvosteli kapitalismin korvaamia yhteiskunnallisia suhteita. Jopa imperialismi oli parempi vaihtoehto kuin feodalismien aikainen köyhyys ja tietämättömyys. (Tämä tulee selväksi mm. hänen kirjoituksistaan Intiasta.) Kapitalismin mukanaan tuomien positiivisten muutosten ymmärtämiseen ei tarvita edes Marxin apua. Kulttuurin alueella valitukset länsimaisten institutionaalisten käytäntöjen, esimerkiksi tietäntyyppisten journalististen ammattikäytäntöjen (ks. Zhao 2004), leviämisestä ovat hyvin tuttuja kulttuuri-imperialismin tutkimuksesta. Kuitenkin esimerkiksi Al-Jazeeran tapaus osoittaa, että tietyissä tapauksissa näillä käytännöillä voi olla myös suhteellisen positiivisia seurauksia. Ei ole myöskään kovin järkevää ajaa politiikkaa, joka tukisi nykyistä, usein järjestäytyneen rikollisuuden hallitsemia CD- ja DVD-piratismia kulttuurisen kapitalismin kehityksen vaihtoehtona. Mielestäni emme myöskään voi perustella kehitysmaiden kulttuuri-instituutioiden säilyttämistä pelkästään nykyisellään ja hyväksyä paikallisten yritysten usein harjoittamaa riistoa. Tästä huolimatta julkista kulttuurikäsitystä yksityistetyn ja yksilöllistetyn sijaan puolustavien on asetettava selvästi vastustamaan uusliberalistisia aineettomien omistusoikeuksien järjestelmiä. Kapitalistisen imperialismien nostaminen kansainvälisen viestinnän tarkastelun keskiöön herättää siis väistämättä vain lisää kysymyksiä ja ongelmia, ja joudun lopettamaan niistä ehkä kaikkein vaikeimpaan: miten kamppailla riistoon perustuvaa pääoman kasautumista vastaan kulttuurin alueella hairahtumatta esikapitalististen tai merkantilististen suhteiden romantisoimiseen?

Tekstin on kääntänyt Kari Karppinen.

Viitteet

- 1 Muun muassa taloushistorioitsija Giovanni Arrighi (2005) on puhunut Kaakkois-Aasian noususta. Näin voi tapahtuakin pidemmällä aikavälillä, mutta Yhdysvallat on kuitenkin viimeisen viidentoista vuoden aikana selviytynyt kaikista kriiseistä ja jatkaa menestystään edelleen.
- 2 Esimerkiksi tieteessä patentit ja tutkimustulosten julkistamiseen liittyvät korvauskäytännöt hukuttavat usein merkittävät uudet havainnot yksityiskohtien suohon. Taloudellisen palkitsemisen korostaminen siis rapauttaa avoimuudelle perustavan tiedekulttuurin perustaa.
- 3 Mayn (2004, 833) mukaan ”kansallisella tasolla on vielä olemassa keinoja tasapainottaa yksityisiin korvauksiin perustuvan järjestelmän mahdollisia haittavaikutuksia, mutta globaalilla tasolla näitä keinoja on hyvin vähän. Erityisesti kehitysmailla on hyvin rajoitetut mahdollisuudet yhdistää kansallisia yhteiskuntapolitiittisia tavoitteitaan tiukkaan omistuksensuojaan”. Vaikka May käsittelee lähinnä patenteja, sama koskee yhtä lailla myös tekijänoikeuksia.
- 4 Suurin ero Marxin ja Weberin sekä muiden ei-marxilaisten kapitalismiteorioiden välillä on Marxin tapa korostaa pakkovoimaa pidättymisen sijaan kapitalismin synnyn selittämisessä. Gramscinsa lukeneena neo-marxistina Harvey ymmärtää, että kapitalismin synnyn tapaisissa muutoksissa suostumuksen saavuttaminen on yhtä tärkeää kuin voiman ja väkivallan käyttö. Marxin alkuperäisen kasautumisen kuvauksen pätevyydestä käydään myös vilkasta keskustelua sekä marxismin sisällä että sen ulkopuolella (Sweezy on keskittynyt vaihtotalouden merkitykseen esikapitalististen suhteiden hajoamisessa, Dobbin mukaan taas ristiriidat esikapitalistisissa yhteiskuntasuhteissa itsessään käynnistivät kehityksen ja kaupankäynti oli ainoastaan muutoksen katalysaattori).

Kirjallisuus

- Arrighi, Giovanni (2005)
Hegemony unravelling – 2. *New Left Review* 33, 83–116.
- Boyle, James (2003)
The second enclosure movement and the construction of the public domain. *Law and Contemporary Problems* 66, 33–74.
- Ferguson, Niall (2004)
Empire: How Britain Made the Modern World. London, Penguin.
- Frow, John (1996)
Time and Commodity Culture. Oxford: Oxford University Press.
- Hardt, Michael & Antonio Negri (2000)
Empire. Cambridge: Harvard University Press.
- Harvey, David (1982)
The Limits to Capital. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (1989)
The Condition of Postmodernity. Oxford: Blackwell.
- Harvey, David (2003)
The New Imperialism. Oxford, Oxford University Press.
- Laing, Dave (2004)
Copyright, politics and the international music industry. Teoksessa Frith, Simon & Marshall, Lee (eds.): *Music and Copyright* (2nd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- May, Christopher (2004)
Capacity building and the (re)production of intellectual property rights. *Third World Quarterly*. 25:5, 821–837.
- Schiller, Herbert I. (1991)
Not yet the post-imperialist era. *Critical Studies in Mass Communication* 8, 13–28.
- Sreberny, Annabelle (1997)
The many cultural faces of imperialism. Teoksessa Golding, Peter & Harris, Phil (eds.) *Beyond Cultural Imperialism*. London: Sage.
- Tomlinson, John (1991)
Cultural Imperialism. London: Pinter.
- Zhao, Yeuzhi (2004)
The media matrix: China’s integration into global capitalism. Teoksessa Panitch, Leo & Leys, Colin (eds.) *The Empire Reloaded*. London: Merlin Press.